

NÉP ÉS NYELV

I. ÉVF.

2. SZÁM

1941. FEBRUÁR

Régieskedhetnémség.

A köztisztelőben élt Nékámnak, tudós orvosprofesszornak, a nyelvtudósokkal volt valami nyelvügyi vitája hat-hét évvel ez előtt, eléggé heves vita. Akkor én mint hivatlan bíró a peresek között azt az igazságot tettem, hogy megvallván a jeles orvos nyelvészeti járatlanságát, azért nem ötöt, hanem a nyelvészek tudománypolitikáját okoltam.

E cikkem olyan vidéki folyóiratban jelent meg, hogy alig egy-két ember vehette észre, azok is nem írók, hanem tudósok; ezért hát — úgymond rövid — ideiktatom.

*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság gyűlésein még soha nem történt meg, hogy az elnök orvostudományi értekezéssel köszöntött volna be: orvostársaságunk egyik közgyűlésén azonban az elnöklő Nékám, ki orvosi tudománya és emberi egyénisége miatt köztisztelőben áll, nyelvtudományi értekezéssel lepte meg a magyar világot. Tévedései annyira elemiek, hogy mindnyájan, akik azokat cáfolták, összebeszélés nélkül is azonos okfejtéssel azonos eredményekre jutottak (Zsirai: Magyarosan III., 25; Nagy J. Béla: MNy. XXX., 110), fölösleges tehát itt nekünk is vitatkoznunk a kiváió orvossal. Kosztolányi (Pesti Hírlap 1934. március 4, 11, 14, 18), Zsirai és Nagy hozzászólásaiból bizonyára már ő is tanult.

De ebből az esetből — úgy gondolom — minékünk nyelvészeknek is volna okulni valónk.

Sem nyelvész, sem jogász, sem mérnök, sem pap nem állítana olyant, hogy ráolvasással sebet gyógyíthatni, de orvosok, jogászok, mérnökök, mindenféle művelt, értelmiségi emberek szóban és írásban gyakran tesznek olyan nyelvészeti kijelentéseket, melyek ugyanolyan képtelenségek, mint az, hogy a ráolvasás sebet gyógyít, vagy hogy a nap forog a föld körül, vagy hogy $2 \times 2 = 5$. Miért van ez?

Jó politika nincsen történeti érzék nélkül, öntudatos nyelvhelyesség nincsen nyelvtörténeti tájékozottság nélkül. Történetírók műveiből azonban lehet történeti fölfogást szerezni; hiszen

megértjük, amit írnak, de vajjon nem-nyelvészek a nyelvtörténeti fejtegetéseket megértik-e, gyönyörködnek-e bennük? Nem-csak történettudósaink, hanem természettudományi íróink is gondoskodnak arról, hogy tudományukat szakkörükön túl is megérthetőleg hirdessék. Vajjon megtesszük-e ezt mi is, magyar nyelvészek?

Swift Jónathán a Gulliverben szellemesen kigúnyolja az elzárkózásra törekvő szaknyelvet. „Ennek a céhnek — írja Swift a törvénytudókról — megvan a maga külön nyelve, amelyet senki más emberfia meg nem érthet; ezen a nyelven írják minden törvényüket s gondoskodnak azoknak folytonos szaporításáról.“ Vajjon nem illik-e az ő gúnyja mireánk nyelvészekre is? Igenis, minden tudománynak vannak olyan nekikészítő kérdései, melyek csak a szakembereket érdekelhetik; de mindazt, ami érdekelne mindenkit a mi nyelvünk felől, jelenének a multhoz való kapcsolatáról: elmondhatnánk úgysis, hogy meghallgassa, megszeresse orvos, mérnök, jogász, pap, szóval nem-nyelvész is. Azonban a közönség megvetése volna csupán összegyűjtött régi eredmények közlésére szorítani az úgynevezett népszerűsítő stylust. Joggal elvárják emberrnyi emberek, hogy beeresszük őket műhelyünkbe szerszámaink közé, hogy új eredményekre az ő szemük láttára törekedjünk, kutatásunkat, bizonyításunkat, vitatkozásunkat minden értelmiségi számára érthető és élvezhető nyelven írjuk. És a tudomány „phalanster“-e ne kárhosszra az olyan munkást, aki nemcsak arra vigyáz, hogy le ne törjék az a székláb, melyet készít, hanem még holmi dísz is véseget rája. Nemcsak a gyökeret veszi észre a növénytudós, hanem a virágot is; vegyük észre mi nyelvészek, hogy a nyelvnek nemcsak gyökere van, hanem virága is, „kivel ember ugyan él“. Ne higyjük, hogy a tudomány népszerűsítése árt a tudomány mélységének: hiszen minél több ember előtt szólunk, annál többek ellenőrzése és bírálata alá vetjük magunkat.

Nékámot és sok mást az ő — nem: jó szándékú, de téves, hanem: téves, de jó szándékú nyelvészkedéséért nem rovom meg: úgy nézem az efféle jelenséget, mint a nyelv ügye iránt való érdeklődésnek örvendetes jelét. A közönyössel semmire sem mehetünk, de az érdeklődőkből a vezetni kötelesek vezetésével nyelvünk és nyelvtudományunk ügyének megértő és hű tábora gyűlik.

A M. Tud. Akadémia nagyon sokat tett már a tudományok magyar nyelven való népszerűsítéséért, különösen általánosan ismert és kedvelt könyvkiadóvállalati kötetei által. Mily gazdag asztalt terített a tudományok ágainak megértelt és szépen tálalt gyümölcséből! De a művelt közönségnek szóló, könyvtárra telő sorozatban magyar nyelvtörténeti művet egyet sem találisz. E hiány oka az, hogy nyelvtudományi irodalmunk sokirányú

célkitűzéseiben nincsen meg az eredetiség és népszerűsítés kapcsolatára törekvés...

*

Ez volt az én véleményem, az ma is azokban a perekben, melyek támadoznak céhbéli nyelvészek és kontárok között.

†

A tudatlan nyelvtudóskodásnak divatja van szépíróinknál is: nyelvtudományi cikkeket, könyveket írnak olyanokat, hogy néhai Horváth István uramat haladják. Én pedig, mikor hozzáértők bosszankodnak e miatt, mindig pártul fogom ezeket a kontárokat is; avval mentem őket, hogy szépíróktól elég annyi, ha nem tudományos, hanem szépirodalmi műveik jók, jó magyar stylusúak. Ha nyelvtudományi munkáik rosszak, nem nagy vétkük ez, hiszen a pátyi ember is csak szeretiben szorította agyon a csikáját.

Csítítottam hát azt a barátomat is, aki Erdélyi József nyelvtudományi módszerén szörnyülködött, orrom alá tartva „Árdeli szép Hold“-ja prospectusának ezeket a dagályos sorait: „Korunk nagy költőjének mélyenjáró gondolatai anyanyelvünkről... S van-e hivatottabb kutatója a nyelvnek a költőnél, akinek élete, hangszere, szívevére a nyelv?... A tudományoskodás a magyar nyelvet beleszorította a latin és germán grammatikák Prokrustes-ágyába. A költő az ősemlékezés látomásaiból idézi a szó multbatünt értelmét, alakjait s megszabadítja az idegen idiomák rabságából.“

„Ősemlékezés látomásai“ — bizony ilyen talpköre nem lehet tudományos igazságot rakni — de! De Erdélyi József jeles költő s költői műveinek nyelve, rhythmusa jó magyar nyelv, szép magyar rhythmus. Szépirodalmi műveiben nyoma sincsen annak az okoskodó, mesterkedő Erdélyi Józsefnek, aki például — emlékszem erre a nyelvtudományi fejtegetésére — a középkori nemzetközi egyházi szertartás-irodalom magyar nyelvű „halálnak halálával halsz“ szólását a „hal állával“ kapcsolja össze ősemlékezési módszerű nyelvészeti tanulmányban.

*

Kodolányi Jánosnak is megbocsátottam nyelvtudományi cikkeit. Figyelmeztettek rá annak idején, hogy engem támad azokban, melyekben az Ormányság nevét magyarázza. Láttam azonban, hogy tanultsága nem nyelvtudományi irányú; azt is láttam, hogy (bizonyára nem tőle függött magán körülményei miatt) nemhogy az ormánysági nyelvet, de még általában a népnyelvet sem úgy ismeri, mint akinek az vérében volna — miért beszéljek hát vaknak a színekről? Nyelvtudományi fejtegetéseit szó nélkül hagytam, szó nélkül hagynom.

De csak a nyelvtudományi munkáit.

Mert mint nem egy írónkban, úgy Kodolányi Jánosban is az a baj, hogy a régi nyelv és a népnyelv kellő ismerete nélkül szépirodalmi műveinek stylusát rútitja el nyelvi szeplőkkel. Ő nem csupán nyelvtörténeti fejtegetéseiben botladozik, ő szépírói nyelvhibítását evvel az egy szóval határozhatom meg: régieskedhetnémség.

„Julianus“-a hamis archaizálásáról akarok itt szólani, de többi történeti regényeire is illik, amit majd mondok. Kodolányi-ról szólok, de a többi történeti regényírók is értsenek belőle.

Az első személyben szóló párbeszédet akarja Kodolányi lehetőleg korhoz illővé tenni azáltal, hogy megtűzdeli olyan szavakkal és alakokkal, melyeket ősmagyaroknak, tatárjárás idejebelieknek vél.

Hogy aztán a XIII. századi magyarokkal azt mondatja, hogy: *lőhet, tőhet* stb., ez anachronismus ugyan, de nem tartom nagyobb stylushibának. Igaz, hogy a középkori magyar még nem mondta ezeket a szögedies igealakokat, de a jámbor olvasók elvégre elhihetik, hogy azok a tájnyelvi alakok már a tatárjáráskor is éltek! Elhihetik, tehát azok a ma már általánosan ismert tájnyelvi alakok történelmi regény párbeszédeiben nem nagy hibák, bár komolyabb helyzetekhez kissé kedelyesek.

Még talán a *mindönki* sem nagy hiba. Bár sokan lehetnek a műveltebb olvasók közül, akik emlékeznek a kuruc balladák hitelességét forgató vitákra, melyekkel kapcsolatban a magyar szótörténetet legjobban ismert nyelvész, idősb Szily Kálmán, megállapította, hogy a *mindenki* szót nem ismerte nyelvünk, nem-hogy a tatárjáráskor, hanem még a kuruc világban sem: helyette *minden, mindenek, kiki* járta. Károli-bibliát olvasott, Szenczi Molnár Albert zsoltárait éneklett embereknek stylusérzékük is megsúghatja ezt. Ha már annyira régieskedni akar valaki, mint Kodolányi, írjon *minden-t mindenki* vagy *mindönki* helyett.

Nagyobb stylushiba már a *kresztyén* és — Uram bocsás! — *kreszty!* Olyan tartalmú a *kresztyén* és *kereszt* szó, hogy régi keresztyén társadalom megjelenítőjének igen vigyáznia kell, nevétséges hangulatívá ezt a két szót ne tegye az olvasó előtt. No mármost: régi vallási irodalmunknak ugyancsak sok írása emlegeti a *kresztyén*-eket, de nem a *kresztyén*-eket. Gondolom, az csábította Kodolányi-t ennek a *kresztyén* alaknak kiokoskodására, hogy a Halotti Beszédben még *brát* van *barát* helyett, s a Nyelvtörténeti Szótár és Oklevélszótár *kreszt kriszt* (= kereszt) alakot is följegyzett. Mindenki tudja azonban, hogy a *kresztyén* szó (a mohácsi vész előtti középkorban és a mohácsi vész utáni reformáció korában, a XVI. században, soha nem: *keresztény*, sem az esztergomi érseknek, sem a debreceni prédikátoroknak)

mondom, a *kereszttyén* szó nem a *kereszt*-ből lett, s különben is sem a *kereszttyén*, sem a *kereszt* szó hangtörténete nem engedi meg azt a föltevést, hogy a *kereszt* szónak bármikor is élt volna az a *kreszty* alakja, mely végig éktelenkedik a „Julianus“-ban. A szláv *krisztyan*-ból lett a magyar *kereszttyén*, tehát ebben eredeti a *ty* hang; de a *kereszt* szóban soha nem volt *ty*, a *kereszt* szó *t*-jéből soha nem lett *ty*, tehát az a *ritty-rotty* hangzású *kreszty* nemcsak nevetséges, hanem tudatlan-tudákos ízű is, hiszen soha nem élt nyelvünkben, ott született meg a modern regényfaragó íróasztalán. Mily ízléstelen: „egyházat emelének s a *kreszty* igazságát hirdeték.“ Mily vartyogó: „a zsidó *kresztyre* feszejté Jézus Urunkat“. No, ez a torz *kreszty* aztán méltó helyre kerül az ilyen mondatban: „végkép *bedöglik* a *kresztyös* hadjárat“. Itt tudniillik a hamisított régiségű *kreszty* a külvárosi csirkefogók nyelvebeli *bedöglik* kapcsolatában fordul elő, sőt még a mondat többi szava is újabb kori: *végkép*, *hadjárat*. Ha már — a *kreszty* tanúsága szerint — annyira törekszik a népies színre az író, hogy még hamisítja is a régiséget, miért nem tesz jól ismert, valóban régi szavakat (*végképen*, *had*) azok helyett az újabb keletűek helyett?

Azt mondja a Magna Hungariából származott menyecske: „Itt *vagyomünk*.“

Hát evvel a *vagyomünk*-kel hogy *vagyomünk*?

A Halotti Beszéd nyelvén még így szóltak: *vogymuk*, *uromk*, *isémük*. A *vogymuk* még régebben így hangzott: *vogyomuk*, az *uromk* pedig: *uromuk*; aminthogy a finnben is *iszemmék* felelt meg az *ösünk* ómagyar *isémük* alakjának s a mordvinban *tolgamuk* a *tollunk*, mely az ómagyarban még *tollomuk* volt. A *vogyomuk*-ból lett *vogyomk* > *vagyonk* > *vagynuk*, az *uromuk*-ból *uromk* > *uromk* > *urunk*, az *isémük*-ből (a HB-ben nem *isemük* van, hanem *isémük!*) lett *isémk*, ebből a XVI. századi *ésénk* > *ösénk* (olyan szerkezetű, mint az *öcsénk*). *Vagyomünk* tehát soha nem élt képtelenség, mert 1. a többes első személyrag volni volt ugyan hajdanában *-muk* *-mük*, később meg lenni lett belőle *-ünk* ~ *-ünk*, de soha *-munk* vagy *-münk* nem volt; 2. mélyhangú szón soha nem volt annak a személyragnak *-ü*-hangja. Ha már azt a *vagyomünk*-öt hamisította Kodolányi, arra ügyelhetett volna, hogy legalább *vagyomunk*-ot hamisítson.

„Vének mondják — mondja Kodolányi középosztálybeli nyelvtől meg nem rontott ősmenyecskéje — huty *ike atyáimünk* emlegeték iseimünket.“ Itt még az a hiba is van, hogy a több birtokra mutató személyragozás mai *-i*- elemét ősmagyar korbelinek teszi meg az író. Ha nár minden áron azt akarja mutatni Kodolányi, hogy Magna Hungaria magyarjának még más volt a birtokos személyragozása, mint Csonkamagyarország népéé, akkor tudnia kellene, hogy *atyánk* vagy *atyámuk* erede-

tileg nemcsak azt jelentette, hogy 'unser Vater', hanem azt is, hogy 'unsere Väter'. Későbbi állapot az, hogy az *atyánk* alak mellé *atyáink* alak is termett.

De más hiba is van, szarvasabb, abban a Magna Hungariára szóló talmi archaizmusban: *ike* atyáimünk! Ez *ük-atyánk* magnahungáriás alakja akar lenni. Az *ük ik* szónak soha nem volt ugyan *ike* alakja, de ez a kisebb baj. Nagyobb baj az, hogy az *ük* mindig *nőnemű* őst jelentett — ezt már csakugyan kellene tudnia történeti regény archaizáló írójának! *Ike atyáimünk* = *ükatyánk* — ezt azt jelenti, hogy *öreganya-atyánk!*

A névszók *-ban -ben* ragját *-benne* raggá cifrázza. Megtévesztette a harangszó. Az csöngött a fülében, hogy: *őbenne*. Valóban, a személynévmasok után a *-ben* rag fölveszi a személyragot is; nem: *én-ben(n)*, *te-ben(n)*, *ő-ben(n)*, hanem: *én-benn-em*, *te-benn-ed*, *ő-benn-e* — de azt nem mondták ám sem Nagy, sem Kis Magyarországon, sem tatárjárás előtt, sem tatárjárás után, hogy: *erdő-benn-e*, hanem csak: *erdő-ben(n)*, legföljebb régesrégén: *erdő-belé-n*. A Halotti Beszéd azt írja, hogy: *iouben* értsd: 'jóban'. Az a Halotti Beszéd-beli *iouben* olyan alak, mintha ma azt mondanám, hogy: *jóben*. Tehát nem: *jóbenne!* Az *erdőben* alak ma is él, a Halotti Beszéd nyelvében is az élt — még sem elég régi Kodolányinak? Nem: neki — úgy látszik — régibb zamatú a maga újjából újonnan szopott furcsaság.

Azt azonban még csak meg tudtam magyarázni, mi okozta Kodolányinak *erdőbenne-tévelygéseit*; de azt már csakugyan nem tudom, honnét az *ike* atyáimünk Magna Hungariájából vette a 'hárman' jelentésű *hároman* alakot! A *hárman* vogulul is *khürmën*, a *háromad* vogulul is *khürmit*, finnül is *kolmant*-tő a megfelelője. Nincsen vogul *khür-u-mën*, finn *kol-o-mant*-. Finnül 'három': *kolmē* (nem *kol-o-mē!*), ómagyar nyelvben még *hármu* volt, mint volt *álm*, *surku* szavunk is. Mikor a nominativus *hármu*, *álm*, *surku* volt, akkor abból lett az *-n* raggal *hármun*, *álmun*, *surkun*, s ezek váltak *hárman*, *álm*, *sarkon* hangzásúakká. A *hármu*, *álm*, *surku* nominativust követte a *hárm*, *álm*, *sork* nominativus, ezekből lett az *-o*-nak későbbi betoldásával: *három*, *álm*, *sarok*. A *három*-typusú nominativus mellett is megmaradt azonban *-o*-betoldása nélkül az eredeti *hármun*- > *hárman*-typusú *-n* ragos alak; *hároman* azonban világnok kezdetüitől fugva rohtonk nem lőtt vala. No nem mondom — beszélni tanuló kisdedek mondják néha: *hároman*, de nem azért ám, hogy elhitessék a művelt nagy közönséggel, hogy ők most ómagyarul szólnak. Sokkal ártatlanabbak!

Atyámuk — efféle személyragozást valóban találni az ómagyar nyelvben, de Kodolányi János nem maradhatott tőle, elrontotta *atyáimünk-ké*. Az *erdőben*-, *hárman*-féle nyelvtani alakoktól különbözőket azonban nem találunk sehol legrégebbi nyelvemlékeinkben sem, ezért Kodolányi János csinált helyettük

újat: *erdőbenne, háromán*. A kalendáriumoknak Mátyásra szóló rigmusát méltán Jánosra fordíthatjuk:

*János ront, ha talál;
Ha nem talál: csinál.*

Szól pedig Kodolányi egyik brátja imígyen is: „Ézös fiam, a klastromok környül vagynak öntve földekvel, erdővel, gazdag *falvakval*, mindönfajta kénecsökvel s javakval.“ *Ézös* — annyira vigyázna Kodolányi a régi színre, hogy az egész regényben „mindönki“-vel *ézös*-t mondat *édes* helyett, bár hiszen az *édes* sem éppen modern; egyetlen nyelv-émlékünkön kívül minden más középkori nyelvemlékünk azt a *d*-s alakot mutatja. *Kénecs*-et mondat Kodolányi, bár a *kinics* is megvolt már a középkorban. *Földekvel*-t mondat, bár a *földekkel* is ómagyar. Tehát az össze nem férő stylusrétegek mily izléstelen keveréke az, hogy abba az ugyancsak ómagyarosnak szánt mondatba belebiggyeszt egy íróasztalnál gyártott modern nyelvtani alakot, téves grammatizálás szülöttét, a *falvak*, sőt, hogy kirívóbb legyen, a *falvak-val* alakot! Elképzelhető, hogy az elmúlt századokból, melyekben ugyancsak adták, vették, foglalták, kapták, dúlták, égették a *falukat*, hány olyan írásunk maradt, hány olyan könyvünk, melyekben lépten-nyomon olvashatunk *faluk*-ról, igenis, csak *faluk*-ról — soha nem *falvak*-ról! Nézzen bele Kodolányi nem is régebbi, csak XVIII. századi könyvekbe: ott is még mindig *faluk*-at lát, még egyben sem *falvak*-ot! De ha már a régi nyelvet nem ismeri is, és ha gyermekkorában — úgy látom — nem a nép nyelve volt is az „*ézös*“ nyelve, hát legalább igazi falukutató barátaitól, valamelyiktől, igyekeznék valamely vidék népe nyelvét annyira megtanulni, hogy különbséget tudna tenni csinált szó, csinált nyelvtani alak és a folytonos élőnyelv természetesen alakult elemei között! No mert nemcsak a régi nyelvben, nemcsak az Ormányság nyelvjárásában, de semmiféle magyar nyelvjárásban nincsen *falvak* alak, hanem csak: *faluk* mindenütt a *falu* szó többes száma. Szépírónak pedig legnagyobb stylushibája az, ha archaizáltában a régies alakokat még csak nem is a népnyelv élő alakjaival keveri, hanem a nyelvújítás utáni modern nyelv úgy gyártott alakjaival. Már pedig ilyen — ismétlem — a *falvak*. Falukon ezt mások nem is mondják, mint a tanító nénik, a képviselő úr és az östehetség — de ez csak a fölfödöttetés után.

És azt a hibás grammatizálással gyártott új *falvak* alakot az a Kodolányi árulja ómagyar címkével, az a Kodolányi, aki az Ormányság lelkét, nyelvét ugyancsak ismerő Kiss Gézárt így merte egy valóságos ormánysági szóért leckéztetni (Magyar Élet III, 12): „romlott köznyelvünkben elősegíti egy romlott szó elterjedését, szentesítve azt (!) a népnyelvvél“. Bizony, ha Kodolányiban volna annyi önismeret, hogy nem tanítaná Kiss Gézárt,

hanem tanulna tőle: kevesebb stylushiba volna történeti és népi tárgyú műveiben.

Az *-ot -at* képző az egyes harmadik személyragnak nem *-a*, hanem *-ja* alakját veszi föl mind a nyelvújítás előtti századok írásaiban, mind országszerte az élő népnelvben: *állapotja, parancsolatja, szolgálatja* stb. (= *állapottya, parancsolattya, szolgálattya — szógálattya — szógálottya* stb.), nem pedig: *állapota, parancsolata, szolgálatata* stb. Emezek az alakok a XIX. századbeli íróasztalok csinálmányai. A múlt század harmincas éveinek azok a magyarjai, akik nem helyeselték az irodalmi nyelvnek az élő nyelvtől szűkségtelen önkényes újítások által való folytonos távolítgatását, még tollal is küzdöttek az *állapota*-féle alakok ellen, melyek kiszorítják az *állapotja*-féleket.

Bizony hasztalan küzdöttek az akkori Kodolányiak ellen: mai könyvekben, mai könyvnyelvben már *állapota, parancsolata, szolgálatata* stb. olvasható, hallható *állapotja* stb. helyett, — de csak a XIX. század eleje óta kelt könyvekben és csak azok beszédeiben, akik élő nyelvüket a nyomtatott nyelvhez igyekeznek igazítani. Semmiféle nyelvújítás azonban nem teheti létlenné a megelőző írásokat: nézzen beléjük Kodolányi, lásson is a szemével, akkor aztán csak *állapotja, parancsolatja, szolgálatja* stb. alakokat lát. Ha pedig az Ormányságban vagy bármely magyar vidéken hallani akarva jár, ma is még sehol nem azokat az *állapota*-féle alakokat hallja majd, ha csak nem a tanító nénitől, a képviselő úrtól vagy valamelyik Pestről kirándult vasárnapi falukutatótól. A stylustalan archaizálás zagyva nyelve tehát az ilyen ómagyarnak szánt beszéd: „Igy osztán bizonyok lehetünk azban, mit tudós kresztyén férfiak a Föld *állapotáról* s népeiről írnak.“ — „Ahová az Úr *akarata* állét.“ — „Atyád örvendőz majd, ha hallja, hogy Isten *szolgálatára* szánod magad.“ — „No, itt vagyon esmég egész kresztyén velág *szégyöne* s *gyalázata*.“ Az ám, az ilyen archaizálás az magyarri velág *szégyöne* s *gyalázata* — Kodolányi mondtaként.

Azt mondja Ottó fráter: „...mondád, szüvedben melengetőd magyarri feleink látogatásának plánumát es. Szép plánum, nagy plánum, méltó magyarri szívhez! El ne kótyavetyéld e velág vásárán! *Növeld* nagyra... Akkor osztán neki! Előre! Ne törődj sömmi gondoktól, ne rettögj sömmi szernyő állatoktól s bestiáktól, vess kresztyöt, fohászokdj Jézus Úr segödelméért s eredj!“

„*Növeld* nagyra...“ Ugyanazt jelentené ez is, hogy: *neveld* nagyra. Ha tehát már archaizál Kodolányi, miért nem azt írja, hogy: *neveld*?

No de ha a *növel* is azt jelenti, mint a *nevel*, akkor miért ne írhatná az író, ha úgy tetszik neki, azt, hogy: *növeld*? Ebbe csak nem való belekapaszkodni?

„Szivar: szivar“ — mondja némely dohányos. „Bor: bor“

— mondja némely ivó. De van olyan pipás, aki meg tudja különböztetni a szűz dohányt a pácolttól. Volt olyan légátus, aki inkább nem ivott, mert — úgymond — „A bor jó, de ez a bor nem jó“. Hát Kodolányi is, hiszen szerszáma volna a magyar nyelv, nem veszi észre a 'nagyra *növel*' és 'nagyra *nevel*' közt a hangulati, az aethetici, a stylusbeli különbséget? Nem tudja-e, hogy a régi könyvekben sincsen *növel nevel* helyett? És hogy nincsen azokban *növekedik, növendék* sem, hanem *nevekedik, nevendék*? Nem tudja-e, hogy a nép is, akár az Ormányság benne, akár az kívülé soha nem mond *növel-t*? Nem hallott még Kodolányi 'nevelő idő'-ről? Vagy hallott *növelő-ről*? Nem hallja-e a magyeri nyelv angyelének milyen intetűit: „Ézös fiadom, sase mőnjőmünk messze Magna Hungariába! De csak ide az Ormányságba egy küs magyeri szőra kiruccanjőmünk. Neki! Előre! Vess kresztyőt s eredj!“

Estve jött a *parancsolat*
Violaszín pecsét alatt —

panaszkodék „szegény Zsuzsi a táborozáskor.“ A *parancsolat* miatt, nem a *parancs* miatt. Nem azért, mintha az ő középosztálytól meg nem rontott nyelvérzékével tudta volna, hogy a *parancsolat* a természetes, az ősi, a népi, hanem pusztán azért, mivel a *parancs* szót meg nem ismerte, nem, még az ikéjének ikéi sem. Aminthogy nem ismerte azt még a szegény Zsuzsi gazdag úri gazdája sem, még a vicispán sem, aki a *parancsolatokat* osztogatta.

A *parancs* szó egy XVI. századi versben is csak egyéni elvonás, a nyelvújítás korában is önkényes elvonással alkották meg irodalmi szőul; különben a mohácsi vész előtti nyelv éppen nem ismeri.

Bizonyos, hogy csak a nyelvújításnak köszönheti Kodolányi, hogy ő már választhatott a *parancsolat* és *parancs* között, nem úgy, mint a szegény néhai Zsuzsi. De ez volt a baj, mert így a kettő közül nem azt választotta ki, amelyik illetet volna a középkori szerzetesek nyelvébe. Nem vesz észre különbséget *tíz parancs* és *Tíz parancsolat* közt? Az *úr parancsa* és az *Úr parancsolatja* közt? A régi fráterek Istennek csupán *parancsolatjait* ismerték. Stylustalan tehát őket így beszéltetni: „Hát, mondom, Johannes őrők urunknak igaza vagy on, hogy Umbertous őrők urat nem szívellheti, azt a némöt gyisznot, azki csak magyeriak ellen tör, suthavetvén Jézus Urunk igenyős tanejtásait, *kresztyénség parancsait*.“

Mikor bús *trombitaszőra*
Úlni kellett mindjárt lőra —

így keserge tovább az egyűgyű Zsuzsi. Azért mondom egyűgyűnek, mert ő még csak a *trombitaszőt* ismerte, no meg bizonyosan a *kürtsőt, sípszőt* is, de a *harsona* szőt még nem. No mert nem

olvasta Bajzát, aki a *harsona* szóval megajándékozott bennünket. Vagy talán Bajza csak a XIII. századi besenyő utonállótól plagizált? Mert hát Kodolányi szerint „igaz besenyő cikornya“ az ilyen beszéd: „Neköd csak az igazság, mindég az igazság *harsonája* zöng“

A *könnnyelmű* szót Kazinczy gyártotta a *könnnyű* és *elméjű* összerántásából úgy 1814 táján. Később aztán boldogan jegyezte föl, hogy szavát fölkapták, úgyhogy némely pap még prédikációban is él vele. Természetesen csak XIX. századi pap. Mily boldog lett volna Kazinczy, ha Kodolányitól megtudja, hogy már Julianus barát is elfogadta az ő szavát, mondván: „Attól félek Isten elveszti magyeri nemzetem országát, mert fejedelmünk *könnnyelmű*...“

Szily szerint nyelvújítási szó a *szörnyeteg* s Baróti Szabó Dávid kora előtt nem ismeretes. Kodolányi szerint már Ottó fráter is ismerte: „S nem félsz, hogy ama *szörnyetegök* elpusztítanak?“

A 'factum' jelentésű *tett* szó az elébbieknél is újabb, de azért II. Endre nem *cselekedet*-et mond, sem az ősi magyar *mivelkedet*-et: „... mely szépen mesélének a régi vének levéidai magyarok *tötteiről*...“

Törvénytudó mester, törvénytudó doktor — így emlegették a juris doctorokat a XIX. század előtt, mert akkor még nem ismerték a Jankovich Miklós alkotta *jog* szót. Kivétel Georgius fráter, nem hiába, hogy mindig a tudományával dicsekedett. Ő már a XIII. században így beszélt: „Haszontalan tudományokkal, *jogi* doktorok fecsegéseivel tömék teli kaponyájukat“.

Nem is kell nagy régi-nyelvbeli jártasság a végre, hogy emlékezzünk az *emberi állatok*-ra, *asszonyi állatok*-ra, *oktalan állatok*-ra, *éltető állatok*-ra, általában mindennemű *teremtett állatok*-ra — akkor aztán visszatart izlésünk attól, hogy bele ne keverjük középkori ember korszerű beszédébe a hírhedt Helmecczynek hibásan alkotott *lény* szavát. Pelbárt frátert — úgy látszik — meggyőzte Kazinczy-nak a *lény* szóról való magyarázatja: „Lett a *le* gyökérből (*le*-het), mint a *mén* a *me* (*me*-het), *iny* az *i* (*i*-hatik) gyökerekből. A lágyító *y* a szebb hangzat kedvéért adatott hozzá, a mit annál kevésbé rosszalottunk, mivel a *mén* is gyakran *mény*-nek mondatik; az *iny* pedig soha *y* nélkül ezen értelemben elő nem fordul.“ Ezért aztán Pelbárt már nem *emberi állatok*król beszél, mint előtte a magyeri papok és utána is még vagy hatszáz esztendeig, hanem Helmecczy-féle *lények*ről: „Latin(!) könyvek szerént bizonyos fennusok élnének ottan, de ez nem igaz. Mert nem élhetnek emböri *lényök* oly földön, azhol is láng égeti az erdőket.“

Paulus fráter így szernyölködik: „Tudjátok, ézös fráterek, e böcstelen filozófust el kéne (!) vinnünk Esztrigánba, Fejérvárra, Pestre, ott vonulna (!) oly gögösen fátyolos süvegével s ott hirdetné szernyő *tanait*.“ Hát bizony szernyő tan ez is: az ugyancsak

ódon hangulatú *szernyő* mellé *tudomány*, *hamis tudomány* helyett odatenni a nyelvújítási *tan-t*, melyet is alkotott szintén az a „*Helme c z y*, *ki a szavakat elmeccsi*.“ Még azt is tudjuk, hogy ez a metszés Kisfaludy Károl úr szállásán történt egy téli estvén.

A muzsika még ma is *muzsika* a népnyelvben, még inkább az volt a középkori barátok nyelvében, hiszen azoktól tanulta ezt a deák szót a világi nép is. Julianus még az ugyancsak régi *imádkozék* helyett a még régibb *imád*-ot mondja; igen következtelen és stylustalan tehát, hogy avval egy szuszra a *muzsika* helyett a *zene* szót mondja, amelyet szintén Helme c z y metszett el a nem éppen zenei zenebonából. Azt mondja Julianus: „*Imádok, imádunk* (= *imádkozom, imádkozunk*) együtt... De hallod? Hallod? Fráter! *Zene!*“

Szipoly. Ne gondoljuk, hogy ez valami szívó szerszám. Állatnak neve, de nem piócaé, sem nadályé, hanem — molyé. Semmi köze a *szí* vagy *szip* igéhez. Így aztán megérthetjük, hogy *kiszipolyoz* ige miért nincsen — no mert nincsen — sem a régi nyelvben, sem a népnyelvben — no mert ott sincsen —, még az Ormányságban sem, melyről Kodolányi egyik önméltatásában — nem tudom, mi jussón — azt mondja, hogy „a nyelvet“ (talán „*azt a nyelvet?*“), „*amelyen ír*“ — neki köszöni (Magyar Élet III, 2, 18). Már mint az Ormányságnak. (Ezt csak két írónk mondhatja el magáról jó lélekkel: Baksay Sándor és Kiss Géza!) A *szipolyoz* pedig csak Ballagi szótárában lát először napvilágot s lesz aztán később a vezércikkírók kedvelt szava. Elképzeltető ezek után, milyen gyönyörűséggel olvashatom a XIII. századi — igaz: „*fiatal*“ — fráternek ezt a mégis túlságosan fiatalos stylusú — no hadd legyenek én is az: *k i r o h a n á s á t*: „*Vajjon Gertrudis nagyasszony s egész rokonsága nem éppen úgy szipolyozá-e magyeriak vérért, mint a zsidó, szerecsöny?*“ *Magyeriak* és *szipolyoz* együtt! *Szipolyoz* nem a *magyeriak* mellé illik, hanem inkább a „*feudális nagybirtok*“ mellé.

Még nagyobb stylus-keverék lesz abból, hogy keletről hozott ősi mesénkbe szövötte bele a XIII. századi magyarral a görög-római mythologia kedvéért újabb korban gyártott, tanáros ízű *alvilág* szót. Még nevetségesebbé lesz azon a helyen ez a szó azáltal, hogy mindjárt be is mázolja ómagyar hangszínnel a korfestő regényíró ekképpen: *alvelág*. Kodolányi miatt így kénytelen mesélni az öreg Farkas: „*Fejérlófia leméne az alvelágba s megveré az alvelág kisistenét, majd megént feljőve s kerál leve*.“

Hogy a *leve* és *lön* közti korkülönbséget nem tudja Kodolányi s nem éri, hogy a *lön* a régiesebb hangulatú, ez eszembe juttatja más, igeragozásbeli sűrű és bántó anachronismusait.

Ilyenek a *tész*-, *lész*-féle alakok. Ezek nagyon is újszerűek, nemrég még csak *tész* > *téssz*, *lész* > *léssz* stb. második személyű alakok járták.

Én ennék — ezt is csak nem régóta mondja a nép, már ott, ahol. A Hatvany-féle újságírói forradalomkor azonban avval érvelt a Nyelvőrben Simonyi Zsigmond az *én eszem-, én enném-, ő ennék*-féle igeragozás ellen, hogy ez „úri igeragozás“, ezért kell kiirtani az irodalmi nyelvből a forradalom öröme. A siker Hatvanyt és Simonyit igazolta: meghalt Tisza és meghalt az „úri igeragozás“. Történelem, világnézet, nyelv és helyesírás között kapcsolat van, s ama forradalom főbb „vívmányai“ az irodalmi nyelvnek világában is élnek és ápoltatnak. Ezt elismerem.

Mindezekből azonban nem következik az, hogy Tisza valaha ne élt volna, sem az, hogy amióta írott és nyomtatott könyveink vannak, ne az *én enném-, te ennél-, ő ennék*-féle igeragozást látnánk sok századon át mind egész — talán Göre Gáborig. Ha tehát történeti stylusérzékű ember olvassa a Julianus-ban, hogy a XIII. századi ember azt mondja: *ennék* — azt hiszi az illető olvasó, hogy harmadik személyről van szó, hogy tudniillik *ő ennék*. Ilyen ez is: „azmikor én pizsokban *feküvék*“ (*feküvém* helyett). A szegény favágó székelyek még ma is a *feküvém* alakkal urizálnak. Hogy az Ormányságban sem tanulhatta Kodolányi az *én feküvék*-et, az is bizonyos. Nyelvemlékeinkben sincsen ez az alak. Marad tehát forrásnak a kisüjj.

Az *ördög* egy csöppet sem modern szó, de azért a Halotti Beszéd *urdung* szava kedvéért Kodolányi mindig *ördög*-öt emlegettet; észre vehette volna hát a Halotti Beszédnek ezt a mondatát is: „ge munda neki meret num *eneyc*“.

Az *is* szórendjében is ahhoz a szórendhez igazodnak Kodolányi brátjai, amely nagyon is új, azon fölül nyelvszegényítő is. Föltételes *ha... is...* állítmány — meg azután: *megengedő ha... állítmány is* — kétféle szórend a kétféle értelmű mondatban. Így van ez századok óta. De nyelvünk szegényedésére ezt a második szórendet már igei állítmánynál veszni hagyja nemcsak Kodolányi és mai brátjai (lelkük rajta!), hanem modernül veszni hagyják Kodolányinak XIII. századi brátjai is — ez már archaizálás közben bántó modernség, ez már nagy stylushiba! Pedig így beszél Gerhardus: „Te immár jó magyeri vagy, ézös atyámfia, *ha* egy küssé *aggodalmaskodó is vagy*.“

„Aggodalmaskodó is? Hát mi még?“ — kérdem én és — úgy gondolom — kérdi Zolnai Gyula is, no mert a magyar mondatban, szórendben ő a legtanultabb s egyszersmind a legfinomabb nyelvérzékű nyelvtudós. Igaz, ami igaz.

Azt hiszem, ha magára hagyták volna Gerhardust, az a történeti regény számára inkább így diktálta volna: „... *ha* egy kissé *aggodalmaskodó vagy is*.“

Talán sok is a csonkamagyarországi jóból, hogy Kodolányi ómagyar szövegeiben igen is hangulatoskodnak a „Teutónok tetves népe“, „Teutónok topa népe“, „Teutónok hitvány népe“, „némöt gyisznő“ stb. ómagyar stylusvirágok. Effélét olvastom-

ban igen csudálkozom, hogy a szernyő teutónok nyelvi ártalmától, a modern germanismusoktól, miért nem védelmezi meg Kodolányi az ő derék, nem középosztálybeli magyeriait.

„Elő a kéncsökvel, héj!” — rikoltott a fejszéje lóbáló utonálló — legalább is Kodolányi el akarja hitetni velem, hogy a XIII. századi osztályöntudatos utonálló így rikoltott.

De én nem hiszem.

Ha én utonálló volnék, így rikoltanék: „Elő a kincseket!”

S jól tudom, hogy még Bogár Imre is így rikoltott, tárgyraggal, nem *-val*, *-vel* raggal.

Másik ómagyarba iktatott újmagyar germanismus:

„Messze vagy, Majs apa. És tiltják, hogy idejárjak” — mondja Julianus még kis Győrök korában.

Ilyenről írtomban írtam egyszer a következőket (tanulhatna belőle a kis Győrök meg kortársai):

„Az ősi magyar szerkezetet irtja és helyette az idegent, a hibást igyekszik terjeszteni az ilyen mintával: „Az érdekeltségek megtiltották alkalmazottaiknak, hogy a kormányra szavazzanak.” A szerző ebben az esetben helytelennek tartja a *ne szavazzanak* állítmányt, holott csakis az volna helyes, magyaros. Petőfi nem is versben, hanem levél prózájában írta Klapkának: „megtiltotta, hogy ne írjak”. Szegény Petőfi, szegény magyar nyelv! Amazt ellenségei ölték meg, emezt barátai ölik!”

De hát fölkiáltok Arany János szavaival:

Ki győzné ezeket szedni laistromba,
Hogy a dal szövése ne legyen goromba?

Abba kell már hagynom a hibák felsorolását, melyeket Kodolányi könyvének csupán oratio rectában való párbeszédeiből szedegettem össze, csak úgy mutatóba. Abbahagyom, mivel nem szándékom ilyen című művet írni: *Adalékok a nyelvújítás és pesti stylus szó-, alak- és mondattanához XIII. századi magyeriak szájából ellesve*. De — mint előrebocsátottam — az sem célom, hogy Kodolányit mint nyelvészt korpázzam, hiszen tudván tudom, hogy a regény nem nyelvtudományi értekezés.

De éppen regényírónak ítélhetjük el Kodolányit azért az erőnek erejével való régieskedhetném nyelvért, melybe ízléstelenül összekever bár valóságos, de ma már furcsaság ómagyar szavakkal soha nem is volt ál régiességeket és nyelvújítási gyártmányokat és újszerű germanismusokat és pesti aszfalton díszló stylusvirágokat.

Csak helyben és helyesen kell archaizálni, mint például Herczeg *Pogányai*ban Omodé és a besenyő bojtár beszélgetése mutatja; mesterien van beleszöve egyik nyelvemlékünk, az úgynevezett *Bagonyai Ráolvasás*:

„... Vitézkoromban, mikor még gyöngé volt a hitem, egyszer megsántult a paripám. Jól van! mondom, most hát megtudom, hogy melyik az igaz isten. Először elmentem egy bába-asszonyhoz, hogy régi szokás szerint bájoló imádságot mondjon és meggyógyítsa a lovamat. Mondott is és én egy hódbőrrel fizettem érte, igaz, csak nyári bőrrrel. De bizony az öreg isten nem segített a lovamon: Akkor aztán elmentem az öreg remetéhez, aki Kevével szemben lakott az erdőben. Eleintén nem akart imádságot mondani a lovamra, de mikor egy kicsit megnyomorgattam, mégis mondott. Szól pedig az ő imádsága ilyképpen: „Úrunk Krisztus számár hátán Gyerusálemba ha ment, ő számara megsántult vala. Azt meglátá Boldogasszony. Az szót mondta vala: Fiam, Jézus Krisztus, megsántult lovad. Krisztus hallá a szót, mondá: Én édes szülém, anyám! Megsántult, mert lába kimarjult. Én édes fiam Jézus Krisztus, parancsolok te szent híreddel és te akaratoddal, hogy a te lovad megvigassék. — Így imádkozott az öreg és másnap a lovam lába meggyógyult. Akasszanak föl az út szélén, ha nem így történt! Most már ítélj magad, Bozdurgáu, hogy a kettő közül melyik az igaz Isten.“

Voinovich *Mohács*-a kiünnö példa arra, hogyan kell változó helyzetek szerint váltogatva fűszerezni irodalmi nyelvünket régi vagy népi elemekkel. Érdemes megfigyelni, hogy eltalálja Voinovich, milyen hangulatba illik bele a *király* szó ebben az alakjában és a régies *kerál* alakban.

A sánta „Báthory (egyet ránt a mentén):

Eh, táncos *kerál!*“

Másutt „Lajos (leveszi fejéről a koronát):

A korona a fön, a kard a kézbe’.

Ez egy egész *király*. — Másé a kard. (Zápolyára céloz.)

(A koronát szeme elé tartja.)

János *király* fején szebben ragyognál!?

Fényedben ott kardél villanna meg.

Te arany pánt, te szívem szorítója, —

Te boltozat egész ország felett, —

Abrones, a nemzet lelkét összetartó, —

Multat jövővel eljegyző gyűrű:

A nagy *királyoknak* hatalmat adtál,

Nekem szegénynek véretem szíved.

Tenéked én mindent feláldozok,

Örömet, boldogságot, életet,

Csak adj tanácsot és erőt, segíts meg!”

Ehhez a tragikus helyzethez és ebbe a választékos stylusba nem illenék a *kerál*.

Az agyafúrt, nyers naszádos azonban megint nem *király*-t,

hanem *kerál*-t mond, mikor meghökkenve megtudja, hogy a magát egy darabig föl nem fődöző királlyal beszélt:

„Ügy értsem? . . . Hogy a magyar *kerál* . . . (Egyet ránt magán.) Hát csak így?! Na lám, megint hév köre folyt a szó.“

Kodolányinak archaizálásában az a baj, hogy annyira törekednék a stylus hajlékonysága kárával az ómagyar nyelv rekonstruálására, hogy a miatt keletkezik az egymással nem férő stylus-elemek zagyva összezsufolása.

Jó volna, ha eszébe jutna Horatius *Ars Poeticájának* első intése:

Humano capiti cervicem pictor equinam
Jungere si velit et varias inducere plumas
Undique collatis membris, ut turpiter atrum
Desinat in piscem mulier formosa superne:
Spectatum admissi risum teneatis, amici?!

Risum teneatis, amici? A komolynak szánt tartalmat is nem nevetségessé teszi-e az olyan nyelv, amelynek innen-onnan összedett elemei — undique collata membra — sehogysem tudnak természetes egységgé válni: simplex dumtaxat et unum.

Vagy ha Magna Hungaria felé törekedvén, nem akar Róma felé fordulni az ómagyar író, megtanulhatja amaz örök aesthetikai szabályt a mi hun eleinktől is, a nagy Attila udvarában.

„Estvére kelve — írja Priskos — fáklyákat (bocsásson meg Kodolányi, hogy nem nyelvjárási *foklákát* írok) — fáklyákat gyűjtának s két barbár lépe be Attelással szemben s annak győzedelmeiről és hadi dicsőségéről maguk szerzette énekeket mondtak. S a vendégek reájuk függesztették szemüket s némelyek gyönyörködnek vala a históriás éneken, mások a viadalokra visszaemlékezvén elgondolkoznak vala, mások, kiknek testét meggyöngítette a kor, s hevüket nyugalomra kárhoztatta, könnyekre fakadának . . . Azután Zerkon jött be . . . és zűrt-zavart beszédével, melyben latin, hun és gót szavakat kevert össze, mindnyájunkat úgy fölvidített, hogy szünni nem akaró kacagásra fakadtunk.

Ime, ugyanaz a társaság, mely tudott lelkesedni is, tudott el is érzékenyedni a történeti éneken, ugyanaz tudott nevetni is az „undique conferált“ szavak zürzavarán, — Arany Jánosként: „habarék“ beszéden.

Bizony, ha a történeti regényírók irodalomtörténeti őse, Attila hősi énekmondója, az szerzette volna a maga művét Zerkon habarék stylusával, akkor azon a műértő hunok nem tudtak volna sem lelkesedni, sem sirni.

De maga a szerző a tulajdon művét aligha meg nem siratta volna.

Mészöly Gedeon.